
Mohammadjavad Pirmoradi

ISLAMSKI MISTICIZAM I FILOZOFIJA DIJALOGA

Uvod

PITANJE NUŽNOSTI DIJALOGA sa drugim religijama i tradicijama posljedica je specifičnih uvjeta modernoga doba. To je vrijeme u kojem su geografske i kulturološke udaljenosti smanjene, a granice skoro pa i nestale. Život današnjih društava obilježen je uzajamnim ovisnostima i povezanostima na način da zanemarivanje obilježja i kategorija relevantnih za život zajednicama uvjetuje ne samo samoizolaciju već i nenadoknadive štete i gubitke.

I pored čudesnog progresa i ekspanzije informacionih tehnologija na svim poljima, nivo globalne obaviještenosti o islamu i islamskoj duhovnosti još je odveć mali.

Od davnina, a tako je u većini društava i danas, svaki religiozan (vjerujući) čovjek predan je jednoj od objavljenih religija nebeskog porijekla, smatrajući tu svoju religiju jedinom validnom, odnosno jedinom religijom koja može donijeti spas i blagostanje. Za takvu osobu, traganje i istraživanje drugih vrela duhovnosti ne doima se odveć važnim. Međutim, za osobu koja je spoznala uvjetovanosti i nužne implikacije života u “globalnom selu” nemoguće je zanemariti izvorne (autentične) duhovnosti drugih ljudi. Neobaviještenost o drugim (a samim tim i drugačijim) religijama i tradicijama, iz historijskih

razloga, u prošlosti je uvjetovala međusobno nerazumijevanje i nesporazume među sljedbenicima različitih religija, tako da jedni druge čak i ne smatraju vjerujućim ljudima (vjernicima), već ljudima apsolutno lišenim Božije upute.

*Jevreji govore: 'Kršćani nisu na pravom putu!' a kršćani vele: 'Jevreji nisu na pravom putu!' – a oni čitaju Knjigu. Tako, slično kao oni, govore i oni koji ne znaju. Allah će im na Sudnjem danu presuditi o onome u čemu se oni ne slažu.*¹

Ovakav stav je agnosticima, koji o religijama sude na temelju stavova i prosudbi njihovih sljedbenika, poslužio kao argument za tezu o neutemeljenosti i nevalidnosti historijskih religija.

Kur'an časni, temeljno vrelo islamske hijerognoze i duhovnosti, oštro kritizira ovakva stajališta.

Kritizirajući Jevreje koji su sinove Izraela smatrali "višom rasom" i vjerovali da njih Bog neće kazniti, osim nakratko, Kur'an kaže: *Oni govore: 'Vatra će nas doticati samo neko vrijeme.' Reci: 'Da li ste o tome dobili od Allaha obećanje – jer Allah će sigurno ispuniti obećanje Svoje – ili na Allaha iznosite ono što ne znate.'*²

Na drugom mjestu, Kur'an ovu kritiku proširuje i na kršćane, tako što na kršćansku tezu: "Samo ćemo mi u Raj." odgovara riječima:

*Oni govore da će u Džennet ući samo Jevreji, odnosno samo kršćani. To su puste želje njihove! Ti reci: 'Dokaz svoj dajte ako je istina što govorite!'*³

A u suri Nisa, Kur'an kršćanima i jevrejima priključuje i muslimane, pa se obraća zagovornicima religijskog ekskluzivizma, ma kojoj tradiciji pripadali: *To neće biti ni po vašim željama ni po željama sljedbenika Knjige: onaj ko radi zlo bit će kažnjen za to i neće naći, osim Allaha, ni zaštitnika, ni pomagača; a onaj ko čini dobro, bio muškarac ili žena, a vjernik je, ući će u Džennet i neće mu se učiniti ni koliko trun jedan nepravda.*⁴

Nadalje, u kur'anskoj suri Maida na izvjestan način se artikulira tema koja može otvoriti put međureligijskom dijalogu.

"Mi smo objavili Tevrat, u kome je uputstvo i svjetlo. Po njemu su Jevrejima sudili vjerovjesnici, koji su bili Allahu poslušni i čestiti ljudi, i učeni, od kojih

¹ Kur'an, Beqare, 113.

² Isto, Beqare, 80.

³ Isto, Beqare 111.

⁴ Isto, Nisa 123-4.

je traženo da čuvaju Allahovu knjigu, i oni su nad njom bdjeli. Zato se, kad budete sudili, ne bojte ljudi, već se bojte Mene, i ne zamjenjujte riječi Moje za nešto što malo vrijedi! A oni koji ne sude prema onome što je Allah objavio, oni su pravi nevjernici.⁵

Poslije njih smo Isaa, sina Merjemina, poslali, koji je priznavao Tevrat prije njega objavljen, a njemu smo dali Indžil, u kome je bilo uputstvo i svjetlo, i da potvrdi Tevrat, prije njega objavljen, u kome je također bilo uputstvo i pouka onima koji su se Allaha bojali.⁶

Ovaj kur'anski ajet kršćansku nebesku objavu promovira kao knjigu upute i prosvjetljenja, potcrtavajući kako je ona uputa i pouka za pobožne, Boga svjesne.

U drugom Kur'anском ajetu nalazimo tezu prema kojoj Kur'an potvrđuje prethodne Božije objave - knjige: *A tebi objavljujemo Knjigu, samu istinu, da potvrdi knjige prije objavljene i da nad njima bdi. I ti im sudi prema onome što Allah objavljuje i ne povodi se za prohtjevima njihovim, i ne odstupaj od Istine koja ti dolazi; svima vama smo zakon i pravac propisali. A da je Allah htio, On bi vas sljedbenicima jedne vjere učinio, ali, On hoće da vas iskuša u onome što vam propisuje, zato se natječite ko će više dobra učiniti; Allahu ćete se svi vratiti, pa će vas On o onome u čemu ste se razilazili obavijestiti.*⁷, te vjerovanje u sve Božije vjerovjesnike i poslanike ističe kao jednu od odrednica čovjeka-vjernika.

*...i vjernici – svaki vjeruje u Allaha, i meleke Njegove, i knjige Njegove, i poslanike Njegove...*⁸

Kur'an ne pravi razliku među vjerovjesnicima, a onim kršćanima i jevrejima koji upućenost i spasenje uvjetuju pripadnosti kršćanstvu, odnosno judaizmu, obraća se riječima:

Recite: 'Mi vjerujemo u Allaha i u ono što se objavljuje nama, i u ono što je objavljeno Ibrahimu, i Ismailu, i Ishaku, i Jakubu, i unucima, i u ono što je

⁵ Isto, Maida 44.

⁶ Isto, Maida 46.

⁷ Isto, Maida 48.

⁸ Isto, Beqare 285.

*dato Musau i Isau, i u ono što je dato vjerovjesnicima od Gospodara njihova; mi ne pravimo nikakve razlike među njima, i mi se samo Njemu pokoravamo.*⁹

Kur'an časni govori o Isau/Isusu kao Riječi Božijoj (ar. *kalimatullah*), a u isto vrijeme kritizira one sljedbenike knjige (ar. *ehli kitab*) koji su skloni prikrivanju istine, potiranju istine, širenju smutnje, pravljenju smicalica i prepreka na putu Božijem, mnogoboštvu i pretjerivanju, ali one među sljedbenicima Knjige koji su povjerljivi i pošteni smatra dobročiniteljima. O njima govori i kao o onima koji noću ustaju na molitvu i ničice padaju pred Bogom Uzvišenim, držeći ih istinskim monoteistima i pružajući im ruku prijateljstva i jedinstva:

*...O sljedbenici Knjige, dođite da se okupimo oko jedne riječi i nama i vama zajedničke: da se nikome osim Allahu ne klanjamo, da nikoga Njemu ravnim ne smatramo...*¹⁰

Kao temeljno, zajedničko načelo religijskog vjerovanja u islamu i tradicijama knjige Kur'an opet ističe jednoboštvo i čuvanje od višeboštva.

Bog Uzvišeni, shodno kur'anskome tekstu, brojnost vjerozakona i puteva k Njemu smatra svojevrsnim ispitom i faktorom koji potiče na nadmetanje u dobru, u vrlini.

Otuda bi se moglo zaključiti da oni sljedbenici različitih vjerozakona koji brojnost vjerozakona vide sredstvom razdora, razmimoilaženja i sukoba, ustvari, nisu savladali ovaj Božiji ispit, jer su zanemarili/zaboravili da svi putevi vode Bogu – Jedinome Ishodu.

*Svako se okreće prema svojoj Kibli, a vi se potrudite da druge, čineći dobra djela, pretječete! Ma gdje bili, Allah će vas sve sabrati – Allah, zaista, sve može*¹¹

*“... svima vama smo zakon i pravac propisali. A da je Allah htio, On bi Vas sljedbenicima jedne vjere učinio, ali, On hoće da vas iskuša u onome što vam propisuje, zato se natječite ko će više dobra učiniti; Allahu ćete se svi vratiti...”*¹²

Prema izvornome nauku islama, konačno spasenje očekuje onoga ko vjeruje u Iskon i Ishod, praegzistentno Počelo i eshatološku perspektivu povratka Iskonu, i k tome još dobra djela čini na temelju naučavanja vje-

⁹ Beqare, 136.

¹⁰ Isto, Ali Imran 10.

¹¹ Kur'an, Beqare 148.

¹² Isto, Maida 48.

rovjesnika Božijih. Takva se osoba smatra predanom Bogu – muslimanom, ma šta da piše u njegovu rodnome listu ili ličnoj karti.

*One koji su vjerovali, pa i one koji su bili Jevreji, i kršćani, i Sabijci – one koji su u Allaha i u onaj svijet vjerovali i dobra djela činili - doista čeka nagrada od Gospodara njihova; ničega se oni neće bojati i ni za čim neće tugovati!*¹³

A o vjerovanju i dobročinstvu nečijemu ne može suditi iko do Sam Bog. Stoga, ne može se suditi o tome hoće li čovjek biti spašen ili će, pak, propast i patnju dočekati na osnovu njegove vanjštine. Tako je čak i sam Muhammed, poslanik Božiji, osobi koja je izvjesnog Osmana b. Maž'una nazvala sigurnim stanovnikom Dženneta, odgovorio:

*Ja sam Poslanik Božiji, ali ne znam šta sam si pripravio.*¹⁴

2. Nakon ovoga uvoda, treba podsjetiti one koji formalnu brojnost religija, te razilaženja i sukobe proistekle iz ortodoksno–ekskluzivističkih pristupa religijama smatraju dokazom njihove irelevantnosti i nevaljanosti da je naprotiv, Bog uzvišeni više puta /mnogo puta/ se obratio čovjeku (objavio čovjeku Riječ Svoju), i to svaki put različitim jezikom, kako bi primatelj Riječi Njegove razumio ono što mu je poslano, što je, ustvari, čvrst argument u prilog tezi o konstantnom egzistiranju religije u različitim ljudskim zajednicama tokom cijele povijesti ljudskoga roda.

Neodbranjiva je, zato, validnost teze koja brojnost jezika i formi Božijeg objavljenja čovjeku stavlja na tron suštinskog načela, dok jedinstveni sadržinski sukus tog objavljenja naprosto zanemaruje.

Sada postavljam pitanje kako se može ući u dijalog s drugim religijama, a istovremeno sačuvati vjerovanje u naučavanja vlastite tradicije. I kako, onda, spoznati druge tradicije i smatrati ih validnim putevima k Bogu?

Danas odgovor na ovo pitanje nude uglavnom osobe koje same ne pripadaju niti jednoj religijskoj tradiciji. Dakle, osobe koje uopće i ne brinu niti se propituju o samom religijskom vjerovanju na čisto personalnoj ravni.

No, njima treba kazati: ‘Zar mislimo da ćemo na pitanje odgovoriti njegovim brisanjem?’ Kada svi ljudi budu areligiozni, bit će besmisleno govoriti o međureligijskom dijalogu i toleranciji. O dijalogu, suživotu i

¹³ Isto, Beqare 62.

¹⁴ Mortada Motahhari, “Adle elahi”, p. 295.

toleranciji može se govoriti tek ondje gdje su ljudi uistinu intenzivno predani različitim religijama.

Ako religija odseli iz ljudskih zajednica, otići će s njom i sva neslaganja i sukobi proistekli iz (različitosti) religijskog vjerovanja. Modernizam je prvo uzdrmao religijsko vjerovanje, a onda počeo brižno zboriti o toleranciji i dijalogu. Nije li to očito protivrjeđe?

3. Religijski dijalog na Zapadu nastaje u doba individualizma u devetnaestom stoljeću. Individualisti su, iako su prilično napustili kršćanstvo, ipak, u kršćanstvu nalazili vlastiti identitet. Otuda su i njihova proučavanja drugih religija išla u pravcu koji je u svome krajnjemu cilju bio opet samo kršćanstvo. Međutim, u tome razdoblju dobrano je uzdrmano, a na koncu i u svojevrsni izolovani zapećak odagnano kršćansko metafizičko učenje. To je, dakle, vrijeme u kojemu su sekularne filozofije preuzele potpuno preimućstvo, nakon što su duhovnost odvojile od znanja, ne trpeći nikakvu *svetu nauku/nauku o svetom*. Zato su religijske studije na Zapadu uglavnom obojene modernističkim pristupom i mišljenjem, oblikujući se na temelju novih ne-tradicionalnih kategorija.¹⁵

4. U islamskoj teozofiji i hijeratici, zbilja jeste jedna/jedinstvena, ali i stupnjevita; nije, dakle, ograničena samo na materijalne, egzoterične i osjetne realitete, već je stupnjevita. Tako, svaki stupanj/stadij bitka ima svoju objektivnu stvarnost/realnu opredmećenost, ali je istovremeno potpuno ovisan o intenzivnijim stupnjevima bitka osvjetljenog svjetlom Univerzalnog Izvora. Taj Izvor svih stupnjeva bitka, odnosno Vrelo svekolike egzistencije, je Bit koju, prema mišljenju muslimanskih hijeratika, zbog siline Svjetla Njezina, oko slabašno ne može dokučiti vidom svojim; Bit koja je skrivena blještavilom vlastitoga očitovanja, odnosno pojavljivanja. To Vrelo je, ustvari, izvorni Emanator svjetlosti svake. Sve egzistencije i sva svjetla stoga su relativna, osim onog Apsolutnog Bitka/Apsolutnog svjetla. O ovoj zbilji, o Bogu kao jedinom Apsolutnome govori i prvi izričaj muslimanskoga vjerovanja "Svjedočim da

¹⁵ S. H. Nasr, "Amuzehaye sufijan", pp. 196-197.; Vidjeti i: S. H. Nasr, "Živi sufizam", prijevod na bosanski: Enes Karić i Edin Kukavica, NII IBN SINA, Sarajevo, 2004., pp. 175-219. (op.prev.)

nema boga osim Boga”. Ovaj izričaj sukus je svekolikog islamskog nauka o Vrelu bitka.

A iz riječi “Svjedočim da je Muhammed poslanik Božiji” možemo razaznati da je Muhammed najuzvišeniji simbol među stvorenjima Božijim koja su objektom hvaljenja Njegova. Dakle, Bog Uzvišeni je Vrelo svih stvari, egzistenata i oblika.¹⁶

Ova univerzalna jedinstvena Zbilja, prema nauku islama, je istovremeno pojavna i skrivena (*On je Prvi i Posljednji, i Vidljivi i Nevidljivi*)¹⁷. Otuda i svako biće, koje iz Njega Jedinog crpi svoju egzistenciju, ima svoju pojavnu i nutarnju dimenziju, ili, kako bi rekli muslimanski hijeratici, svaka stvar ima svoj oblik i sadržinu (značenje). Oblik pripada svijetu mnoštva, a značenje pripada onoj Biti iz koje sve stvari izvire.

“Kad kažemo zbiljsko jedinstvo Bitka, mislimo pri tom na samog Boga Istinitog. Jedinstvo Bitka znači to da je Bitak zbiljski Jedan, a bitak stvari je, ustvari, očitovanje Istinitog u obličju stvari.”¹⁸

Kad svaka stvar ima svoje vanjsko i unutarnje, svoju egzoteričnost i ezoteričnost, onda, zacijelo, i objavljena religija, kao izravno očitovanje Božije, ima ovo obilježje. I religija, dakle, ima svoj spoljašnji oblik i svoje unutarnje značenje.

Henry Corbin o ovome kaže: “Predaja, koja se može smatrati svojevršnim *statutom* ezoterijskog učenja među muslimanima, prenosi se od samog Poslanika Božijeg, koji je rekao: ‘Kur’an ima svoju vanjštinu i nutrinu (*zahir wa batin*), a nutrina njegova opet nutrinu i tako do sedme nutrine.’ Ova predaja u šijskom učenju ima temeljnu ulogu, a bit će temeljnom i za tesavvuf uopće.”¹⁹

U islamskoj hijerognozi religije se smatraju različitim po obliku, a jedinstvenim po svome značenjskom ezoteriju, jer vrelo svih realiteta, pa tako i svih religija i religijskih tradicija, je sam Bog – Jedan i Jedin. Iako islam priznaje sve objavljene, nebeske tradicije, koje su mu hronološki prethodile, i njihove donositelje – vjerovjesnike i glasonoše Riječi Božije, ipak se u Kur’anu

¹⁶ Ashtiyani, Jalaluddin, „Sharhe Moqaddemeye Qeysari bar Fusu al hikam“, p. 200

¹⁷ Kur’an, Hadid, 3.

¹⁸ Ismail Hakemi, „Sema’ dar Tasavvuf“, p. 190.

¹⁹ Henry Corbin, “Tarikhe falsafeye eslamy”, Per. pr. Tabataba’i, p. 19

za pojam religije ili vjere (ar. *din*) nikada ne koristi množina. Kur'an uvijek govori o religiji, nikada o religijama. Otuda se i odnos islama prema drugim religijskim tradicijama definira na temelju ranije spomenute metafizičke paradigme koja predstavlja sam zaglavni kamen islamske hijeratike: *Sve u univerzumu ima svoju vanjštinu i nutrinu.*

Gledano muslimanskim očima, milost i naklonost Božija dolaze do svakog muslimana preko svih vjerovjesnika Božijih, ne samo preko Poslanika islama. Međutim, u gledištu jednog kršćanina, svekolika milost i naklonost Božija ozbiljuju se u svojoj punoći jedino u osobi Isaa Mesije, bez kojega bi vrata Božije milosti i naklonosti prema čovjeku bila zatvorena. Za muslimane, vjerujući čovjek, u svome duhovnome napredovanju, zagledan je ne samo u Poslanika islama već i u sve prethodne vjerovjesnike. Osvrt na Ibrahimovu molitvu (dovu), koja je vrlo često korištena kod sunijskih muslimana, te na tzv. *zijareti varis*, poznat kod šiija, potvrđuje ovu tezu.

Ova osobenost islama može polučiti duhovno jedinstvo ne samo islamskoga svijeta već i među sljedbenicima svih objavljenih religijskih tradicija. Jer, prema ovakvom nauku, svi vjerovjesnici Božiji, ustvari, su donositelji jedinstvene poruke, s tim što je ona, shodno različitosti recipijenata, saopćena različitim jezicima.

Sa stanovišta Kur'ana, ljudi su stvoreni kao religiozni, po svojoj primordijalnoj naravi. Drugim riječima, religioznost je, ustvari, kakvoća ljudskog postojanja.

*Ti upravi lice svoje vjeri, kao pravi vjernik, vjeri Božijoj prema kojoj je On ljude načinio...*²⁰

I prvi čovjek je vjesnik Božiji. Čovjek je, dakle, stvoren po naravi monoteizma, ali je u materijalnom svijetu izložen iskušenju zaboravljanja te prvotne, iskonske, praegzistentne poruke. Otuda se naizmjenično pojavljivanje vjesnika Božijih i filozofija svojevrsnog obnavljanja vjerovjesništva mogu analizirati i objašnjavati upravo na tragu podsjećanja i opetovanja u svijesti te iskonske poruke. A Bog Uzvišeni posljednjem Poslaniku se obraća riječima: "*Ti si uistinu onaj koji opominje.*"²¹

²⁰ Rum 30.

²¹ Gašije, 21.

Prvak muslimanske hijerognoze, kako je zabilježeno u njegovoj *Stazi rječitosti*, reče: “Onda im je Allah uputio poslanike Svoje i niz vjerovjesnika Svojih da bi ispunili prisegu Stvaranja Prvotnog, da bi ih podsjetili na dar Njegov zaboravljeni.”²²

Kur’an o sebi govori kao o potvrdi tradicije iskonske²³ a muslimani u islamu vide najčistiji i najrafiniraniji sukus religijskih vjerovanja kojima su pozivale i sve prethodne religijske tradicije.

U mišljenju muslimanskih hijerognostika i čista zbilja i suština monoteizma su ono radi čijeg je potpunog pojašnjenja islam i objavljen, a svi vjerovjesnici došli su saopćiti, promicati i poučiti monoteizam.

Zato ovu univerzalnost islamske duhovnosti treba svim tragaocima za mirom (ar. *selam*) među ljudima svijesti predočiti, posebice onima koji umišljaju kako je mir u islamskoj religiji odveć blijed ili, štaviše, islam vide kao poziv *ne-miru*.

Muslimanski hijerognostici su svoje ponašanje i djelovanje zasnivali na rečenom nauku islamske duhovnosti gdje god bi dolazili i gdje god bi imali dodir i susret s drugim religijama i duhovnim sljedbama.

Islam je u vrijeme Sasanida uspostavio komunikaciju sa staroiranskim religijama, na sjeverozapadu Irana, u Afganistanu i Centralnoj Aziji te s budistima, a na Indijskom potkontinentu i s hinduskom religijskom tradicijom. Ustvari, izuzmemo li šintoizam, čiji je utjecaj ograničen na teritorij Japana, te kineske religijske tradicije s kojima je većina islamskoga svijeta uspostavila kulturne i religijske kontakte tek nakon mongolskih osvajanja, ne postoji religija s kojom muslimani od samog početka nisu imali intelektualnu komunikaciju.

Prema kineskoj duhovnosti su iskazivali posebno poštovanje, jer su od Poslanika Božijeg čuli: “Traži znanje, makar i u Kini”²⁴.

Feridudin Atar (*Ferid al din Attar*), glasoviti muslimanski hijeratik i pjesnik, za kinesku je tradiciju u svojim stihovima kazao da, ustvari, izvire iz vrela nebeskoga:

²² Nehdžul belaga, govor I (prijevod citiran iz: Staza rječitosti, prijevod. R. Mahmutćehajić i M. Hadžić, IZ Zagreb, 1994., p.53.

²³ Vidjeti: Kur’an, Isra 77, Fatir 43, i Nisa 26.

²⁴ Mizan al hikmah Bab –al ‘ilm Harf (ع).

Prvo je Simorg, gle tog čuda,
obasjao pola noći Kinu.

U Kini mu jedno pero ispalo
i zanos je c'jelu zemlju spopao.

I svako je sliku pera slikao,
a na sliku svaku, svako nešto činio.

Sad pero je u Galeriji kineskoj
otuda bi rečeno, traži znanje čak i u Kini.

Da nije slika pera Njegova *ejjan* se učinila,
ne bi ova šarolikost svijeta ni postala.

Sva su ovo djela tog uvojka Njegova,
sve što vidiš od pera je Njegova.

Glavu ako ne vidiš, kako je opisati,
nije dobro više o ovome zboriti.²⁵

Simorg (mitska ptica) u hijeratičkoj literaturi označava blizinu Svete Biti Božije, a pero njegovo znak je Očitovanja Njegovih, pa i onog u obliku Objave i Riječi objavljene.

Islam je od same svoje pojave uspostavio dijalog s judaizmom i kršćanstvom i ovaj je dijalog imao svoj kontinuitet i trajao kroz sva stoljeća historije islama. Isa Mesih u islamu ima itekako visok položaj. Kur'an ga imenuje kao Mudrost i Riječ Božiju, pobrajajući i potvrđujući sva njegova čudesna djela i čudotvorne moći, što je potpuno sukladno kršćanskome vjerovanju. Isti je slučaj i s Musaom. Ono što je Kur'an saopćio o prethodnim vjesnicima Božijim, posebice Musau i Mesihu, ne može se smatrati pukom reinterpretacijom biblijskih kazivanja, već je prije riječ o sličnosti između

²⁵ Mantiq al Tayr str. 26.

kur'anских i biblijskih svetih pripovijesti, što znakovito govori o činjenici da su ove tri religije, jamačno, tri paradigme jedne te iste transcendentne zbilje.

Sve Božije vjesnike Kur'an naziva *muslimima* (predanima) a vjeru definira kao predanost Bogu.

Otuda supstrat svih objavljenih religija jeste, ustvari, poruka o jednoj Istini, jednoj Zbilji – Svetoj Biti Božijoj, pred kojom valja svakome čovjeku skrušenim biti i pokoriti se. To i jeste, jednom riječju, vjera.

U djelima gotovo svih muslimanskih hijeratika, posebno Ibn Arebija, Mevlane Rumija i Šejha Mahmuda Šabesterija, neizostavno nalazimo kazivanja o Musau i Mesihu. Njihova čudesna djela, duhovna iskustva i mistična motrenja bila su neiscrpnom inspiracijom za muslimanske hijeratike i bitno su utjecala na oblikovanje njihovoga religijskog mišljenja.

Ibn Arebi će Isaa, sina Merjemina, nazvati *Pečatom Vilayata* (duhovnog gospodstva i skrbištva, s jedne, i najintimnijeg prijateljstva s Bogom Uzvišenim, s druge strane; op.prev.)²⁶.

U prvim stoljećima islama, posebno u početku dinastije Abasida, razgovor, dijalog i debatna sučeljavanja među pripadnicima muslimanskih sljedbi, ali i na širem međureligijskom planu, bili su veoma rašireni. No, nakon gorkog iskustva križarskih ratova, došlo je do međusobnog udaljavanja muslimana i kršćana na prostorima gdje su ti ratovi vođeni. Isto tako, u današnje vrijeme, pod utjecajem formiranja cionističke države u srcu islamskoga svijeta, a posebno bezbrojnih zločina protiv muslimanskoga stanovništva, došlo je do svojevrsnog podvajanja među muslimanima i jevrejima.

U onim područjima islamskoga svijeta gdje međureligijski odnosi nisu bivali izloženi utjecajima društveno-političkih zbivanja i gibanja, proučavanje kršćanstva i judaizma i vođenje dijaloga s pripadnicima ovih religija bili su predmetom istinskog intelektualnog pregnuća (zalaganja) muslimana.

Hatif Isfahani (*Hatef Esfahani*), muslimanski hijeratik i pjesnik, na kršćansko učenje o trojstvu gleda očima blagonaklonoga razumijevanja, te ga uopće ne smatra protivrječnim monoteizmu. Naprotiv:

²⁶ Ibn Arebi, "Futuh al Mekkiyyeh", vol IV, p. 195.

U crkvi kršćaninu odvažnome rekoh
uhvaćen u zamku srce što zatekoh.

Svaka dlaka što na mojoj glavi
prepliće se s nitima tvogega *zunnara*.

Dokle ćeš daleko od staze tevhida
tragat noseć sramotu *teslisa*?

Istina je samo Jednog imena dostojna.
Čemu štovat Oca, Sina, Duha svetoga?

Slatke usne otvorio, pa mi prozbori,
posipajuć šećerlame slasne po meni:

Da si tajnu ti jednoće ikad saznao,
nevjernikom ne bi mene smatrao.

Jer u tajni zrcala, Svjedok Iskona
Lice svijetlo Svoje ogleda.

Znaj da nikad abrišam neće troje postati,
možeš ga harirom, parnijanom i parandom zvati.²⁷

Obuzeti tom besjedom začusmo
pjesmu što je visoku nakus²⁸ zapjev'o:

Jedan jeste, ništa nije osim Njega
Jedan On je, nema boga do Njega²⁹

²⁷ Abrišam, harir, parnijan i parand su perzijski sinonimi za svilu. (op.prev.)

²⁸ Ar. zvono, crkveno zvono.

²⁹ Hatef Esfahani, Divan str. 26.

Dolaskom na prostore Irana, muslimani uspostavljaju komunikaciju s pripadnicima zoroastrizma i manihejstva. Zoroastrijance su prihvatili kao sljedbenike knjige (*Ehli Kitab*), a uprkos suprotstavljanju manihejstvu, ono će donekle utjecati na razvoj i uobličavanje nekih stavova i mišljenja među ismailijskim muslimanima. U poređenju s ostalim muslimanskim zemljama, Iranci su imali najviše dodira sa zoroastrijskom religijom i njezinim sljedbenicima. Upotreba riječi kao što su *magh* ili *dirmoghan* kao sufijskih simbola u poeziji Hafiza Širazija i drugih iranskih *sufi* pjesnika izravno oslikava utjecaj zoroastrizma na mističnu literaturu muslimana. Šihabuddin Suhrevardi, utemeljitelj teozofije svjetlosti ili, rekli bismo, mistične filozofije islamske provenijencije, smatra se i svojevrsnim obnoviteljem zoroastrijske angeologije i kosmologije.

Islam je prilično rano uspostavio komunikaciju i s indijskim tradicijama i sljedbama. Još od prvih stoljeća islama muslimani su, što preko pahlevi, što preko sanskritskog jezika, upoznali indijsku kulturu, ali je to poznavanje upotpunjeno klasičnim djelima muslimanskih autora, posebice Birunijevim djelom "*Tahqiq ma al Hind*". Veliki broj muslimanskih autora iz Indije Hinduse smatraju sljedbenicima knjige. Tako, naprimjer, Mirza Mazhar Džame Džanan zastupa tezu o božanskom porijeklu Veda. Značajan broj muslimanskih autora smatraju da je indijska riječ Brahman, ustvari, ekvivalent kur'anskome Ibrahimu, odnosno biblijskome Abrahamu, i ubrajaju hinduističku tradiciju u monoteističke religijske sljedbe pravoga puta.³⁰

Abdul Kerim Džejlani ('Abd al Karim Jeylani) u svojoj knjizi "Savršen čovjek" (Ensane kamel) piše:

"Brahmani sebe smatraju sljedbenicima vjere Ibrahimove i njegovim potomcima. Oni imaju vrlo specifične religijske obrede... Oni obožavaju Boga u apsolutnom smislu i bez *posredovanja* vjerezakona... Oni svjedoče da je Bog jedan, ali poriču sve vjerovjesnike i poslanike³¹.

Šahzadeh Muhamed Dara Šekuh, prevoditelj i produhovljeni pripadnik kaderijskog tarikata (njegovo pregnuće omogućilo je i prevođenje Upanišada u zajednički kulturno-jezički milje), Upanišade smatra svetim spisima na

³⁰ S. H. Nasr, "Amuzehaye sufiyan", p. 215; Vidjeti bosansko izdanje sufijskih eseja u prijevodu E. Karića i E. Kukavice

³¹ Abd al Kerim Jeylani, "Al insan al kamil fi ma'rifah al – awakhir wa al awa'il", II, p. 78.

koje aludira i sam Kur'an. On kaže: "Upanišade su sama srčika monoteizma, tajne koja će zauvijek ostati skrivena."³²

Iz rečenog možemo izvesti zaključak o islamskoj mistici – hijerognozi kao jedinome intelektualno-duhovnom miljeu koji u svijetu pozitivističkih mišljenja i promicanja pukoga religijskog formalizma, koji sobom donosi razdor, može pripremiti tako neophodan predtekst i duhovni diskurs koji bi omogućio suštinsko, solidarno i duboko razumijevanje drugih religija. To naprosto zato što istinski vitezovi muslimanske mistike svoje svekoliko pregnuće usmjeravaju vlastitome uzdizanju ponad svijeta oblika i vanjštine, koje (uzdizanje) će ih, otvarajući prolaz kroz svijet mnoštva, odvesti transcendentnom jedinstvu. Oni na tome uzlaznom putu, koji vodi konačnome susretu s Istinski Jednim, ostvaljaju iza sebe svako mnoštvo, te snagom takvoga uzvišenog pregnuća i sami postaju riznicom tajni Jedinstva. U njima se tada svijet objektiviziranih mnoštava pretače u zbiljsko jedinstvo.

Sva obilježja egzoterijskoga, sva oblička i forme, uključujući i one religijske, dakle obredi i liturgije, za istinskoga hijeratika samo su sredstva postizanja konačnoga cilja. To su, metaforično kazano, tek ljestve kojima se on penje do uzvišenoga pijedestala zbiljskog jedinstva koje se u svojoj raskošnoj punini smiruje / očituje u srcu njegovu.

Muhijudin ibn Arebi je, i sam došavši na ovaj pijedestal, samo mogao izgovoriti ove stihove.

A sad srce moje
primatelj oblika
svakog postade.

Ispasište gazela
I manastir redovnika
Postade.

I hram idola
i Kaba onih što je obilaze
postade.

³² Muhammad Dara šekuh, "Serre akbar", p. 45.

I ploča Tevrata
i Kur'ana ispisanog
postade.

I moja vjera sad
gdje god s' okrenem
ljubav je.

Jahalica što nosi me
Ljubav, vjera i
vjerovanje moje je.³³

Profesor Nasr o Arebiju piše ovako: "Ibn Arebi je većinu svoga života proveo u namazu i moljenju, traženju oprosta, učenju Kur'ana i spominjanju imena Božijih. I upravo snagom takvoga djelovanja dosegnuo je istinu o Božijim vjerozakonima kao putevima koji vode jednom cilju. Pa, ako neko ispravno postupa na temelju jedne od nebeskih (objavljenih) religija, kao da je u svaku od njih vjerovao."³⁴

Ibn Arebi u svojim djelima na mnogo mjesta nadasve mudro zbori o religijama. Posebno je važno podsjetiti na njegovo prilično obimno učenje o logosu (u kršćanstvu Riječ i Mudrost, a kod muslimanskih mistika muhamedanska zbilja – ar. *al haqiqah al muhammediyyah*). Prema ovome nauku, svi vjerovjesnici su *hikmetullah* (Božija mudrost) ili pojedinačni oblici univerzalnog uma (muhamedanske zbilje).³⁵

Ne samo Ibn Arebi već i, bezmalo, svi predstavnici islamskoga misticizma naglašavaju da svako biće u univerzumu jeste očitovanje, odnosno manifestacija jednog od imena Božijih, a svaka religija, također, jedan od epifanijskih iskaza Božijih imena i atributa.

³³ Tarjomane ašwaq p. 43, prema Dr. M. Jahangiri – M. Ibn Arebi, *Chehreye barjesteye erfane eslami*, p. 360. S. H. Nasr., "Se hakime muselman"; vidjeti i bosanski prijevod "Tri muslimanska mudraca", El Kalem, Sarajevo.

³⁴ S. H. Nasr., "Se hakime muselman"; vidjeti i bosanski prijevod "Tri muslimanska mudraca", El Kalem, Sarajevo.

³⁵ Ibn Arebi, "Futuhate mekkiyyeh", Bejrut, Darul al turas al 'Arabi II/73.

Abdul Kerim Džejlani u svom “Al Insan al kamil” piše: “I ne postoji stvar koja ne obožava Boga stanjem, riječju ili djelovanjem svojim... I svaka stvar egzistirajuća pokorna Bogu je... No obožavanje se razlikuje sukladno različitim implikacijama imena i atributa (Božijih).”³⁶

Svako, dakle, biće na određeni način štuje Boga: “I nema stvari da Boga ne slavi hvalom”, jedno spominjanjem jezikom, drugo pjesmom, treće sedždom i ruku’om, cvijet mirisom, a bulbul pojem svojim.

Mahmud Šabestari, također, ističe kako različitost, mnoštvo i brojnost jesu posljedica bitisanja u svijetu mnoštva. Po njemu, čim je riječ o ‘meni’ i ‘tebi’, neizostavno se javlja govor o mojoj i tvojoj vjeri, a kada se ova mnoštva utope u okean jedinstva, sjedinjujući se s njim, onda više nema razlike između Ka’be, hrama idola i kršćanske crkve ili kapele.

Čim se ispred tebe
ta kapija podigne

zbor o vjeri i mezhebu
odmah nestane.

Vjerozakon samo
od nas je dvojice

što zarobi duše
tajni i sreće.

Čim *ja* i *ti*
s pozornice nestane

Ka’ba, tenešt i dirhana
jedna kuća postane.³⁷

³⁶ Abd al Kerim Jeylani, “Al insan...”, Ii, p. 76.

³⁷ Mahmud Šabestari, “Golšane raz”, p. 51.; Vidjeti i bosanski prijevod E. Tucakovića ‘Ružičnjak tajni’, Kulturni centar IR Iran u Sarajevu.

Mevlana Rumi, taj prvak milozvučne riječi i elegije, također, vidi formalizam, literarizam i ograničenost mišljenja kao korijene svih neprijateljstava:

Razdor među stvorenjima
od imena potječe.

Čim se vrati značenju
sve se odmah smiruje.³⁸

U tački je motrenja,
o srčiko bitka,

razlika mu'mina
kršćana i jevreja.³⁹

U Rumijevu djelu "Fihi ma fih" nalazimo elaboraciju koja uistinu promiče međureligijski dijalog i konačno jedinstvo svih religija.

Za Rumija, o vjerovanju i nevjerovanju se može govoriti samo dok mislimo o putu, ali, ako svoju pažnju usmjerimo ka cilju, vidjet ćemo kako je on zajednički svim religijama. Cilj je, dakle, ozbiljenje istinskoga susreta s Bogom. Kada muslimani krenu put Ka'be, oni joj se primiču različitim putevima iz različitih smjerova. Jedni dolaze s istoka, drugi sa zapada, treći s juga, četvrti sa sjevera..., ali svi oni se sastaju u jednome mjestu – to je cilj kojem vode svi putevi njihovi. Tako je i s Ka'bom religija.

"Svi vjernici svijeta, u kojem god obliku da prakticiraju svoju vjeru, na koncu su jednaki po svojoj uvjerenosti u Jednog i Jedinog Boga, u Boga Stvoritelja i Opskrbitelja, Koji upravlja svekolikom Kreacijom i Kojem će se svi vratiti i zasluženno dobiti. Ako su putevi različiti, pa cilj je jedan. Ne vidiš li da je mnogo puteva koji Ka'bi vode? Neki vode iz Šama, neki iz Bizantije, jedni s okeana, od Indije i Jemena, drugi iz Irana, treći iz Kine. (...) Pa ako obratiš pažnju na puteve, goleme ćeš razlike i potpune različitosti vidjeti. No, obazreš li se na cilj, vidjet ćeš jedinstvo. Svi u nutrini svojoj Ka'bi

³⁸ Mesneviya deftere dvvom, bejt 2680.

³⁹ Isto, deftere sevvom bejt 1258.

teže. Sve nutrine su s Ka' bom vezane ljubavlju i željom golemom. U njima nema mjesta razlikama. A ta vezanost čvrsta nutarnja nije ni vjerovanje ni nevjerovanje (pravovjerje ni krivovjerje) i ona nije okaljana različitim putevima koje spomenuh. A kada tamo stignu, nema više ni rasprava, ni razdora, ni sukoba, ni ratova usput vođenih, ni optuživanja međusobnih za stranputicu i nevjerstvo. Kad se do Ka' be stigne, svi tad shvatit će da rat je samo na putevima, a cilj je jedan – zajednički za sve. Evo, Mesdžidul-haram, za ljude vanjštine je Ka' ba kojoj se narod kreće, dočim je za zaljubljenike izvrsne Mesdžidul-haram susret s Bogom.”⁴⁰

Zaključak

Dijalog s drugim religijama, gledano iz muslimanske perspektive, samo u ozračju islamske hijerognoze uistinu poprma razumnu opravdanost i objašnjenje, jer, ako ne usmjerimo svoju pažnju s religijske forme na ezoterijsku dimenziju i suštinu religije, svaki religiozan čovjek će sve religije mimo one kojoj pripada smatrati krivim, tj. pogrešnim. U tom slučaju zar uopće ima smisla govoriti o istinskom dijalogu s “haramom” kojeg *a priori* smatramo lišenim istine. Otuda istinski govor o međureligijskom dijalogu i toleranciji je doista ozbiljiv tek ako se odvažimo dokučiti duboke, nutarnje, supstancijalne istine/zbilje religijskih učenja, odnosno ako zakoračimo s onu stranu znakovite forme i zaronimo u okean značenja. Ako na tragu takvoga iskrenog pregnuća dohvatimo onaj biser koji jednako pripada svim religijama, razlike će se pretvoriti u istinsko jedinstvo.

Ova okrenutost smislu i značenju, koju nalazimo kod muslimanskih hijeratika, ustvari se može razumjeti i kao teorijska razrada kur'anskog čina “zvaničnog priznanja” drugih religijskih tradicija i objava, Kur'an ih opisuje, između ostalog, i kao svjetlo.

Takva poruka islamske gnoze jeste poruka monoteizma koju su tokom povijesti donosili vijesnici Riječi Božije, poslanici Njegovi. A muslimanski hijeratici, napojeni s vrela kur'anskog gnosisa, nameću se kao istinski teoretičari transcendentnog jedinstva religija. U ozračju njihovog pogleda

⁴⁰ Fihī ma fih, p. 97.

na svijet i čovjeka zacijelo bismo lakše i bolje ozbiljili mir i sigurnost, na individualnom i kolektivnom, duhovnom i svjetovnom planu.

*Duše pasa i vukova razdvojene su.
A duše lavova Božijih jedno su.* (Mesnevija)

Vjera je došla ljude spajati, nikako ih razdvajati. ■

S perzijskog preveo:
Nermin Hodžić

Bilješke:

1. Kur'an časni
2. "Nahžul belagha", Tashihe Mohammad Dašti, 1407. h. g.
3. Ibn 'Arebi, Muhiyy al din, Al Futuhat al Mekkiyyeh, Beyrut, Daru ahya' al turas al 'arabi
4. Esfahani, Hatef, "Divane Hatefe Esfahani", tashih Vehid Dastgerdi, Ketabfurušiyeh Furughi, Tehran, 1366.
5. Al Jeylani, Abd al Kerim, b. Ibrahi, „Al insan al kamil fi ma'rifah al awakhir wa al ava'il“, Qahirah, w. d.
6. Aštijani, Seyyid Dželaluddin, "Šarhe moqaddemeye Qeysari bar Fusu al hekam", Merkeze entešarate deftere tablighate eslami, 1365.
7. Jahangiri, Mohsen, "Muhiyyuddin Arebi chehreye barjesetye erfane eslami", Entešarate danešgahe Tehran, 1367.
8. Hakemi, Isma'il, "Sema' dar tasavvof", Entešarate Danešgahe Tehran, 1367.
9. Dara Šukuh, Mohammad, Serre akbar, tashihe dr. Taračand wa dr. M. R. Dželali Haini, Tehran, 1340.
10. Šabestari, Šejkh Mohammad, "Golšane raz", Tashihe Parviz Abbasi Zakani, Tehran, Elham, 1367.
11. Tabatab'i, Mohammad Hossein, "Ši'ah dar eslam", Tehran, Ka'be, 1361.
12. 'Attar Neyšaburi, Šejkh Feriduddin, "Mantiq al Tayr", red. Seyyid Sadeq Čovharin, Tehran, 'Elmi farhangi, 1366.
13. Moulawi Rumi, Dželaluddin Mohammad, "Mesnewiye ma'nawi", red. R. Nickolson, Amir Kebir, 1363.
14. Moulawi Rumi, Dželaluddin Mohammad, "Fihi ma fih", red. Badi' al Zaman Furu-zanfar, Amir Kebir, 1362.

15. Motahhari, Mortada, "Adle elahi", Sadra.
16. Nasr, Seyyid Hossein, "Se hakime moselman", per. prijevod Ahmad Aram, Tehran, Ketabhaye džibi, 1361.
17. Nasr, Seyyid Hossein, "Amuzehaye sufijan az diruz ta emruz", perz. prijevod Hossein Heydari wa Mohammad Hadi Amini, Qaside sara, 1382.
18. Mohammadi Reyšehri, Mohammad, "Mizan al hikmah", Qom, Džame'eye moderrisin
19. Qommi, Šejkh 'Abbas, "Maafatih al džanan".
20. 'Allameh Amini, Al Ghadir, Qom.
21. Corbin, Henry, "Tarikhe falsafeye eslami", perz. prijevod Dževad Tabataba'i, Tehran, Kewir, 1377.